A R O E I R O   A R O

K A R K I E M I O   V A L D O V O

Į R A Š A I

I š š i f r a v o

1 9 5 8 m.

Kun. K. A. Matulaitis, M.I.C. Ph.D.

Patikslino 1975 m.

T u r i n y s

I

M O K S L I N I N K Ų S U S I D O M Ė J I M A S H I T I T A I S

Dabartinė Turkija,Sirija ir Palestinos šiaurė buvo vadinamųjų hititų gyvenamoji vieta. Tie žmonės,kurie savo kaimynų dantiraštyje yra minimi prieš 2,500 metų pr. Kristų,1/yra sukūrę savo skirtingą kultūrą; pirmieji panaudoję geležinius ginklus ir arklių traukiamus vežimus,2/ lygiagrečiai su Babilonu ir Egiptu sudarė galingą imperiją. Hititai buvo paėmę patį Babiloną 1925 m.pr. Kr., nutraukdami pirmąją Babilono dinastiją,3/-dabartiniu laiku jie iškyla naujoj šviesoje. Mokslo vyrai nežino jų tikrojo vardo; jie yra vadinami hititais,nes jų imperijos sostinė buvo miestas Hatti, dabartinis Boghazköy.Pirmesnius už juos Hatti miesto gyventojus mokslininkai vadina hatitais.Teisingai rašė prof. Fr. Hrozný, kad šie žmonės dar neturi vardo, bet gali būti, kad vieną dieną bus surastas jų vardas.4/

Kaip didelis yra tas mokslininkų susidomėjimas hititais rodo prof.O.R.Gurney,5/pateikdamas mokslinių veikalų sąrašą hititų klausimais, Jis įvardija 357 veikalus, suskirstęs juos į 17 skyrių. Ir visa tai yra, beveik, vien šio šimtmečio mokslo darbai.

Hititų sukurtoji valstybė, prasidėjusi apie 2,750 m.pr.Kr., vedė sekmingas kovas su Egiptu,6/ ir karalius Supiluliumas /1375-1335/,paimdamas Aleppo,Atkaną apie 1370 m.pr.Kr.,nukėlė pietines savo valstybės ribas į Libano kalnus.7/Bet 717 m.pr.Kr. nustoję politinės nepriklausomybės, hititai išnyko iš istorinių žinių šaltinių, pabaigę savo daugiau negu 2,000 metų savistovį gyvenimą.

Bet nevisai jie išnyko. Jie paliko molio plytelėse ir akmenyse savo gyvenimo ir karo žygių žinias.

Lengviau buvo mokslininkams perskaityti ir suprasti hititų teisynas, kuris yra rašytas dantiraščiu, laikantis daugumoje Babilono rašymo būdo. Jų teisyną išvertė į prancūzų kalbą prof. F.Hrozný ir paskelbė 1922 m.8/Į anglų kalbą išvertė Dr.E. Neufeld,London, 1951 m.,o į žydų kalbą buvo išverstas Meyerio 1936 m

Nesunku buvo iššifruoti kiti jų rašytieji dantiraščiu dokumentai, kuriuose yra daug ano meto tarptautinio pobūdžio simbolinių ženklų. Ir nors nėra žinoma, kaip juos vadino hititai savo kalba, bet iš jų yra aišku mokslo vyrams apie ką kalba patsai raštas.9/

Suradus mokslininkams hititų kalboje panašių žodžių pas kitas tautas, dabar niekas neabejoja, kad vadinamieji hititai buvo ir yra indoeuropiečių šeimos nariai.10/

Daug sunkesnis reikalas yra su hititų vaizdaraščiu.Pavienis rašmuo gali reikšti atskirą garsą, visą pagrindinį vaizduojamo daikto skiemenį, pasireiškiantį dviem ar trimis garsais.Nežinant jų kalbos ir kaip jie vadino vaizduojamus daiktus, mokslininkai nepajėgė ligi šiol iššifruoti jų dantiraščio.Kiekvienas mokslininkas sudarė savo skaitymo būdą.

Naujos studijos parodė, kad hititai naudojo, anot P.Neriggi, 419 ženklų; kai kurie ženklai yra yra ideogramos ir gali reikšti pilną vaizduojamo daikto vardą perkelta prasme.11/Pastebėta,kad tą patį garsą, ar skiemenį išreikšti yra naudojami skirtingi ženklai. Prof.F. Hrozný suskirstė juos į 63 pagrindines ir 23 į antraeiles grupes.12/ Prof. Ig.J.Gelb sudarė loginę skiemeniavimo lentelę13/ ir, be to,nurodė į 40 ženklų, kad jie ir hititų vaizdaraštyje ir Kretos salos rašytuose dokumentuose yra tie patys.

Labai daug padėjo hititų kalbai iššifruoti prof.F.Hrozný. Surastieji jų kalboje lietuviški žodžiai,pav. me-i-nu-las /mėnulis/,ve-na-as /vienas/,vå-na-na-a-as /vienintėlis/ ir daug kitų.14/ Tai davė progos pažvelgti į hititų reljefinį vaizdaraštį lietuviškomis akimis, panaudojant prof.Hroznio, prof. Gelbo ir kitų studijas ir jų pasiektus rezultatus -išvadas. Viena yra aišku, kad hititų įrašo kalėjas akmenyje rašė taip, kaip jis patsai ar kaip įrašo užsakytojas kalbėjo,neturėdamas nei kokių savo kalbos rašytų gramatikos taisyklių. Jie,atrodo, buvo daug kuo panašūs į tuos mūsų laikų rašytojus, kurie nelankė nei kokių mokyklų, bet patys pramoko skaityti spaudą. Kai jie rašo, naudoja didžiąsias raides, ir rašo taip, kaip kalba.15/

II

K A R K I E M I S - C A R C H E M I S H

Karkiemis buvo stambi pietinių hititų karalystė.Karkiemis buvo garsus, ir kaimynų įrašuose įvairiai vadinamas.Senojo Babilono dantiraščiai jį vadina <u>Karkamis</u>,<u>Kargamis</u>,<u>Kargamish</u> /iš I ir II Babilono dinastijos laikų,t.y. apie 2000 m. pr.Kr./ Asirijos valdovai jį vadina /alu/<u>Kar-Ga-mis</u>.Tokiu pat vardu jis buvo vadinamas XIII a.pr.Kr. Hatti įrašuose,o IX a.rašoma <u>Gargamis</u>. Egiptiečiai rašė be balsių ir XVIII dinastijos metu Karkiemį jie rašė: <u>qrqms</u> ir <u>krkms</u>. Žydai rašė: <u>Karkemish</u> /Iz. 10,9/ ir <u>Charchemeis</u> /2Kron. 35,20/.16/

Karkiemis yra dabartinėje Sirijoje,dešiniame Eufrato upės krante. Ten buvo įsikūrusi hititų karalystė, kuri vadovavo kitoms apylinkėje esančioms karalystėms nuo XIV a.pr.Kr.iki 717 m. pr. Kr., kol buvo nepriklausoma.Šimtui metų praslinkus/605/,

prie Karkiemio įvyko didelis mūšis tarp Babilono ir Egipto karinių jėgų. Karkiemis buvo visiškai sunaikintas; jo vardas visai išnyko iš istorijos.

Prieš porašimtų metų pradėjo domėtis mokslininkai Karkiemiu. Tam pradžią davė anglas Aleksandras Drummond, kurį laiką buvęs britų konsulas Aleppo mieste. Jis nukeliavo į Karkiemį, apžiūrėjo,padarė vietovės braižinį ir jį atspaudė savo kelionių knygoje 1754 m.,pavadinęs Karkiemį -JEROBOLUS.

Praėjo 120 metų.Nukeliavo ten /1876/ Jurgis Smith;stropiai nukopijavo dešimties matomų akmeninių paminklų įrašus ir teisingai atpažino, jog toje vietoje yra buvęs Karkiemis-Carchemish. Kai vienas tų paminklinių akmenų su įrašu pasiekė Londoną,Karkiemiu susidomėjo Britų Muziejaus Patikėtiniai.Jau 1878 m.XII m. 7 d.prasidėjo Karkiemyje archeologiniai tyrimai, kasimai P. Hendersonui vadovaujant; tai tęsėsi iki 1881 m. vasaros.

Radinių dalis- sunkūs ir dideli paminkliniai akmenys- su dideliu vargu pasiekė Aleksandretos uostą, o iš ten jie išplaukė į Londoną, Anglijon. Bet pačių sunkiausių akmenų tuo metu paimti negalėjo; jie pasiliko Karkiemyje.

Mokslo pasaulis sujudo. Amerikiečių Wolfe ekspedicija nufotografavo Karkiemio "sparnuotą atvaizdą" 1885 m. ir paskelbė archeologijos žurnale 1888m.,bet dvidešimčiai metų praslinkus /1908/,ten nuvykęs D.G.Hogarth rado to sparnuoto atvaizdo vien apatinę dalį: vietos malūninkas buvo nusiskėlęs akmens dalį girnoms pasidaryti. Buvo ir daugiau apskaldytų paminklų. Apie tai sužinojęs Britų Muziejus, prašė turkų vyriausybės, kad leistų archeologams tęsti mokslinį darbą. Tą leidimą davė turkai 1910 m. pavasarį.Kol pasiruošta ekspedicijai į Karmiemį, praėjo vieneri metai. Joje dalyvavo D.G. Hogarth,R,C,Thompson ir T.E.Lawrence. Darbų vedėju pasiėmė Gregorą Antoniou.

Vėliau Hogarth perleido ekspedicijos vadovybę Thompsonui, kuris,vieną sezoną dirbęs, atsisakė.Jo vietą užėmė C.L.WOOLEY ir, padedamas Lawrence, tęsė darbus.Britų Muziejus paskelbė tų darbų dalį 1914 m.gražiai išleistoje knygoje:"CARCHEMISH"Part I. Įžangos žodį knygai parašė D.G.Hogarth.

Karkiemio hititų karalystė buvo artimoje vienybėje su hititų imperija. Kai maru mirė didysis karalius/imperatorius/ARNUVANDAS III /1334/, Karkiemio ir Aleppo karaliai palaikė imperatoriaus brolį MURSILĮ II. Tos paramos dėka, Mursilis II galutinai pavergė Arzavą ir įstatė valdovais keletai karalysčių sau patikimus vyrus. Tauro kalnuose ir į pietus nuo jų buvo Tuwana arba Tyana,Hupiana /Kubistra,Shinukhtu ir Ishtunda.Kaž kur tose vietose buvo Tabal /S.T.minimas TUBAL/,o dabartinė MALATIJA tada vadinosi M i l i d; Marash buvo vadinamas MARQASI su sostinėmis: Kammanu ir GURGUM.

Į pietus nuo Kammukhi/Commgene/ Egipto pusėn buvo svarbi Karkiemio-Carchemish karalystė. Tarp Karkiemio irGurgum buvo Arpado karalystė, o nuo šios į vakarus - Aleksandretos įlanka. Jos krantuose buvo Ya'diya ar Samal karalystė su sostine Zinjirli /Sinjerli/. Amus lyguma buvo vadinamaUnqi, o prieš tai Hattina su savo sostine Kinalua/biblinis miestas Calnesh/. Aleppo apylinkė sudarė savistovę karalystę; manoma, kad ji vadinosi Luhuti su sostine Aleppo, kol nebuvo perkelta sostinė į Hatarikką/biblinis Hadrach miestas/. Dar labiau į pietus buvo pajėgi Hamath karalaystė, siekusi Viduržemio jūros.Į rytus nuo Karkiemio prie dešinio Eufrato upės kranto buvo Til Barsip karalystė; dabar vadinama yra ta vietovė Tell Ahmar.17/
Į puetvakarius nuo Karkiemio buvo Kadesh karalystė. Didysis karalius Supiluliumas /1375-1335/, kai jam pasipriešino Kadeso karalius, dalinai priklausąs Egiptui, atvyko su savo karinais vežimais ir ištaršė Kadeso karius, pasiekdamas Aba-Abiną /bibl. Hobah, Pr. 14,15/ netoli Damasko.

Tose pat apylinkėse susikovė Egipto armijos su hititais 1286 -1285 m.pr.Kr. Iš Egipto įrašų žinome apie hititų panaudotą karo taktiką.Faraonas Rames bandė skverbtis į hititų kraštą.Abiejų armijos susitiko prie Kades. Hititai buvo paslėpę savo kariuomenę taip, kad jų neaptiko Egipto žvalgai.Kai egiptiečiai ramiai pradėjo ruošti sau stovyklą,nelauktai užgriuvo juos stiprus hititų karo vežimų dalinys, perėjęs Orontės upę.Egiptiečiai neatsilaikė, išsisklaidė. Bet hititams beplėšiant karinį grobį, pavėlavusioji Egipto armijos dalis puolė hititus ir privertė juos pasitraukti. Šį įvykį skaitė egiptiečiai stambių savo laimėjimu.18/

Tos pat Orontės upės krantuose buvo Karkaro karalystė. Prie Karkaro įvyko didžiuliai mūšiai 853 m. pr.Kr. Asirijos karalius Shalmaneser III perėjo Eufrato upę ir puolė pietinių hititų karalystes. Jį pasitiko Karkiemio,Hattinos,Bit- Adini ir Samalų kariai. Šiaurės Sirija buvo nugalėta. Sekančiais metais buvo paimtas Karkiemis - Carchemish. Pietuose pasipriešino Amato ir Damasko karaliai, pasitelkę 12 kunigaikščių iš pajūrio srities. Jie susitiko su Shalmaneseriu prie Karkar Carqar/ 853 m.pr.Kr., Turėdami 63,000 pestininkų. 2,000 lengvos joties, 4,000 karo vežimų, 1.000 kupranugerių.
Abi pusės turėjusios labai didelių nuostolių užmuštais.
Bet asiriečiai buvo sulaikyti ir jie laikinai pasitraukė.19/

5 III

H I T I T U S A N T Y K I A I S U Ž Y D A I S

Kad geriau suprastume Karkiemio valdovo padarytus apie 854 m.pr.Kr. akmenyse įrašus, verta atsiminti, jog Palestinoje gyveno hititai pirmiau. negu ten atėjo žydų tautos tėvas Abraomas. Jis pirko iš hititų ties Hebronu kapinėms žemės su dvsila ola, kur palaidojo savo žmoną Sarą./Žr.Pr.23 skyrius/. Isaoko sūnus Ezavas vedė dvi žmonas hitites /Pr.26,34;36,1-3/.Kai iš Egipto vergijos išsivadavo žydai ir po 40 metų klajojimo tyruose pasiekė Jordano upę / apie 1,400 ar 1215 m.pr.Kr./Palestinoje gyveno tarp kitų šešių tautų ir hititai. Jų žemė tęsėsi nuo Libano kalnų iki EUFRATO upei. o kitose vietose jie gyveno kalnuose /Žr. Jos. 1,2-4/.

Judo karalius Asa /913-873/, išsigandęs Izraėlio karaliaus stiprinamos pašonėje Ramos pilies, siuntė gausių dovanų Damasko karaliui Benadatui,[20] kad tas nutrauktų taiką su Izraėlio karaliumi ir priverstų karalių Baasą /911-888/ pasitraukti nuo Judo karalystės. "Sirijos karalius Benadatas surinko visą savo kariuomenę ir trisdešimt du karaliu su savim, ir arklius,ir vežimus,ir atėjęs kovojo prieš Samariją ir apgulė ją /3 Kar.20, 1/."Benadatas siuntė į Izraėlio miestus savo kariuomenės viršininkus, kurie apgalėjo Ahioną,Daną,Abelmaimą, ir visus apmūrintus Nephtalio miestus. Tai išgirdęs Baasa liovėsi statęs Ramą ir sustabdė savo darbą.Tuomet karalius Asa surinko visą Judą,ir jis paėmė iš Basos akmenis ir medžius,kuriuos Baasa buvo prirengęs statybai, ir iš jų pasistatė Gabaą ir Nesphą" /2 Kron.16,1-6/.

Karaliaus sūnus Josapatas, kuris Karkiemio įraše yra vadinamas Jasava, ramiai valdė Jeruzalę 25 metus /873-849/, buvo taikoje su Izraėlio karaliumi Achabu /876 - 854/. Jo laikais Edomo karaįstė priklausė jam, kurią jis valdė, paskyręs jai savo vietininką. Ramybės laikais babuvo nepaprastų įvykių.Dėlto apie šį karalių nedaug yra žinių.Yra paminėta, jog Josapatas buvo padirbdinęs laivų jūroje, kad plauktų Ophiran aukso;bet jis negalėjo išplaukti,nes sudužo Asiongaberyje, Elano įlankoje /3 Kar.22,49; 2 Kron. 20, 36/.

Bet kad karalisus Asos sūnus Jasava /Josapatas/ įsigalėjo Azajoje /Asiongaberyje/ ir Edomo Karkiemio hititų karaliaus Aroeiro Aro dėka, apie tai kalba surastieji Karkiemyje kelių akmenų įrašai.

6 K A R K I E M I O Į R A Š Ų A K M E N Y S

Aroeiro Aras,Karkiemio valdovas, paliko žinių apie savo žygius akmenyse.

Pirmasis bazaltinis kertinis akmuo turi priešakyje ir viename šone įrašus.Jo dydis, skaitant metrais ir milimetrais,1.00 + 1.01. Šio akmens įrašai beveik visi sveiki, tik pirmosios eilės kairiajame kampe rašmenys suskaldyti, ir šeštoje eilėje padarytoji beiškasant skylė,panaikino keletą įrašo ženklų. Šio akmens devyniose įrašo eilėse, su 70-80 skiemenų ženklų kiekvienoje, yra minimos Palestinos ir apylinkės vietovės, kur pasireiškė Aroeiro Aro žygiai.

Antrasis bazaltinis akmuo/1.10 + 85 m./ vaizduoja du karaliu, kurių aukštesnis, paėmęs už kairės rankos kiek žemesnįjį,žygiuoja kairėn pusėn. Apie abiejų galvas yra dvi pilnos įrašo eilės ir trečiosios dalis. Įrašą sudaro 73 skiemenų ženklai ir 11 atidalinomo, arba minties pabrėžimo ženklų.

Trečiasis bazaltinis akmuo /1.10+1.10/ yra padalintas į dvi dalis. Aukštutinėje ir žemutinėje dalyje yra po keturis asmenų atvaizdus. Iš rūbų galima spėti, kad aukštatinėje dalyje vaizduojami yra trys rikiai - valdovai, visi švariai apsiskutę.be barzdų, ir vienas paliegęs. ar senas žemesnis asmuo. Apatinėje dalyje visi keturi vaizduojami valdovai yra lygūs sau.Ties visų jų galvomis yra 69 žodžių skiemenų ženklai ir 5 atidalinimo ženklai.

Ketvirtasis akmuo /1.15 +95 m./ pavaizduoja rikį - Valdovą /O gal motiną/,panašios išvaizdos kaip trečiame akmenyje,kuris neša vaiką, prispaudęs prie krūtinės. o kairėje rankoje laiko saitą ir veda asilą. Šis akmuo turi dvi trumpas įrašų eilutes su 32 skiemenų ir 3 atskirimo žanklais.

Visų šitų keturių akmenų ir jų įrašų foto atvaizdai ir juodame dugne baltais ženklais paryškinti įrašų ženklai telpa Britų Muziejaus leidinyje 'CARCHEMISH' Part I,London,1914,plate A,6.ir plate A.7:a,b,c,d,e,f,g, h, i, ir J.Pačių akmenų foto atvaizdai eina "plate B.6; plate B. 7: a,b;plate b.8 a". Visų gi keturių akmenų, sustatytų greta, foto atvaizdas eina kaip 'plate B.8,b.'

Britų Muziejuje Londone yra paskirtas visas kambarys hititų vaizdaraščiui.Ten galima rasti ir nepaskelbtųCarchemish I knygoje įrašų. Nepaprasto įspūdžio sudarė man antrojo akmens pirmasis sakinys ir jam atitinkąs dviejų karalių vaizdas:"Jasavo ei raku mana Azaja i buva tua"-Jasava ėjo rankoj mano ir buvo tuoj.

V. ĮRAŠAI

Dažniau naudojami įrašų ženklai, ideogramos.

Ženklas	Matulaitis	Hrozný	Gelb
	a	a 5	a
	ei	e 10	e
	i	i, j 18	i
	an	a̲ 6	a
	ja	ja 21	i
	bu	ba, pa 45	p/ba
	ta	ta, da 54	t/da
	ta, da	ta 51	tx
	tu	tu 57	
	tu	tu 57	tu
	du	tu 58	
	du	du 59	hu
	de	je, ve 25	na
	dei	divinity	
	ku	ka, ga 27	k/ga
	ke	me 39	ne
	ne	me 39	me
	la	la 31	la, lu
	li	li 35	li
	lu	lu 36	lu
	ma	ma 37	ma
	mu	mu 40	—
	me	me 39	-
	na	na 42	ni
	ne	na 43	ne
	nu	mu, na 41	na
	ra	ra, r 2	ra
	ri	—	—
	ru	u, v 60	ru
	sa	sa, su 47	sa
	ža	ha, hu 16	hi, ha
	ža	ž 50	s/zi
	žu	je 24	sa
	šau	sa 48	za - sa
	de, te	te 36	k/qe
	va	va 61	i, wa
	aš	ta 51	—

Ženklas	Matulaitis	Hrozný	Gelb
	vei	a 7	–
	vei	a 8	'a
	ku	ku, qu 30	k/qu
	ku	la 32	le. la
	mu	mu 40	mi. mu
	bu	–	p/bi
	sa	s.na 49	a/ze, na
	ta	ta 55	ti
	tik	ta 53	tx
	dei?	–	–
> <	dei	divinity	rx
	kal	e 11	i
	un	na 43	–
	bu	–	nu
	ma	–	–
	vu	ve 62	–
	su	la 33	–
	paga(s)	(sole) 54	–
	jau	–	–
	bal	–	–
	mu	–	–
	kir	–	–
	duma(i)	–	–
	pi, py	–	–
	sed	–	–
	su	–	–
	kua	–	–
	ma	sa 40	–
	kar	kar 28	–
	ma	ma 37	–
	gi	–	–
	ta	ta 55	–
	beg	–	–
	šuva	–	–
	java	–	–
III –	try-ra	Ve-r 62a	–
	Eiru	a-u 9	–
	Dana	d'nu 44 42	–
	Sau-du-va	ta-tu-va	–
	Kelumu	me-lu-mu	

9 P I R M O J O A K M E N S Į R A Š A S

/Žr. Carchemish I,plate A.6/

/Amu - esmu/ vake Areseira Araas sunas balta nama/Nesa/ meas deidas Bumavatas veita ažu Musbu Matasa deinu Kir Tamata Galaan Duma Takeas deinutaa deveiJakes tasai eiva 1 .... /seka keletas nuskeltų ženklų/

II.Vaike antaa sunuta deivu dujes deiKarkarvajasaru maita bušau Padas Žuva aš eiveimaja ruva Ašvei Madeja deina 1 Eizata anu Padasas Žuva Tikva made ainu ku žeme Jarari du metaa aš i buvar Piluriei Dumataa aš

III,ia buva eiža muja rikis/rikio/ Musa Jaku/rikis-rikio/ Lujajaru /rikis/ Dumata aašvaaš aš name rita Dutaai eiaš Durva Šera Zujaru ei buva Sedun veis nuei ku mana raku mana an veike aei trinu Naneta Jasan

IV.Sedaru važa jata /ribose/Dutaa Padajajaaš vaja Neanla unama Žuvaru eiva aš neme Žaraei Padai Trira bude teneas važa jeja veisa ašei Dana buva tu ašei vei Buža ta Luia ai aru eivaja

V, ei Karkar Gudunas ai Asa Ašrava maja Ilu Karkar Gudunai Azata Triras Sauduva veija buva majaei Ra TriraRamunaZaaiesa Ašrava maja Ilu Ra Trira Ramumu ia Ažata Triraa Sauva ruei

VI. raku Manasa buvaJaaei tane savei matik vaja Aralu eivi Trira Lu/ba/mu Kelumu Tabura šau kajaaš Žuva Vaavaaš deivu dutaa dei/na/ Karkatas deiku balbubuanru aš name Aru eiva

VII. Dei na Amata Ažaraei tikara teva eiva Kalrura Žuva deiku Balbubu eimu Nusavama ašei Amata Trmraa dejau aš navas važa jata/ribose/ Duta Jasei Daian ašva Dumujamu Sadun Veisana

VIII.Sedaru Jasa buva Sedun veisas beg na Jaan i eita jata Aru rita kalnuva Arara karata Jasa ia buva Geluvataa Gelu nueia i Dane Eirutaan ašsa buva eiaš šaui Dana Eirutaas

IX.Nebuva Ašvei maja veite Jamaei Jaaža Eiru Kuala nabuva Tananutaa Jaanu nabuva Java šaunu satainu Jasa Dana Eiru Taan Veibu buva ei deina kura važa naa Šuvai Veibužemnu vei šanu Eirutu

A n t r o j o a k m e n s į r a š a s

Jasava ei raku mana Ažaja i buva tua nurai ta Luia Veimu
~~kuvaxRaxTrirax~~

buvanu jata ta Ažaja buva ei Araeira Aras Veiku Ašruža Trirana Turuvana Dei pritara Žerasi padava Trirasa ruei tanas veža ija veisaaš

T r e č i o j o a k m e n s į r a š a s

Java Rama Avubu Luža Jasa buva ei Ra veiza tavu dujas Jasa buva Ra Trira ne ta Buža
Jasa eiva Raa šau/k/ kur tasa bus Jasava Ra šau/k/ ku eiras Jasava ravututa buvaras Jasava Raa salutas bus

K e t v i r t o j o a k m e n s į r a š a s

Jasa buva ei ratu varas aža suneas Darajara james Akisata Veibu jame Aža veitas

VII
L I E T U V I Š K A S V E R T I M A S

Pi r m o j o a k m e n s į r a š a s

I. Esu vaikas Araeiras Aras,sūnus. Dėjau /pastačiau/ baltą Nesą. Mano senelis Bumavatas /turėjo/ vietą už Moabų.Matasą dėjau /padariau valdovu/ į Kir; Tamatą Galaan /į/ Dūmą Takėjos /Teksa/ dieną tą deivės Jakės /Yakin/ ta eiva/žygūnas,pulkini nkas / į ...
II. Veikiai /tuoj/ antai sūnučio dievų dvasios die/vo/ Karkariečių maita /lavonas/ būčiau.Padas žuvo.Aš ėjau į namą rusvą Asvę /Eshwa/,Madėją. Dieną į Azotą /Ashdodh/ einu.Padasiečiai žuvo. Tikvos /Tequ'a/ mišku einu į žemę Jericho /Jarrik/. Du metu ašai buvau pilyje Dūmate /Dumah/.

III.Įėję buvo ežis /riba/ namo /rikio/ Muša /Mesha/ Jakų /Yakin/ rikis Kirjarų /Kirjat-jearim/ rikis Dūmatan.Raitas aš paėmiau;ritu /stumiu/ Dutajob /Dothan/./Buvo/ ėjęs Durva /Dor/, Sera /Sharon/. Žiūriu beeinąs buvo Sedūnas /SeidaSidon/. Visi nuėjo /mirė/, kurį mano ranka /pasiekė/;manoji veikiai ėjo. Trinu Manetą Jaan /į Yanun/

IV. Sidoniečių važa /karo vežimai/,jotis /buvo ribose/ Dotano /Dothan/.Padajiečiai juos veja į Moanlą /Moin/į namą Žuvarų /Gerasa,Jarash/ valdovą.Paėmiau Žerąjį /Gerasa/.Pado Tryro /Tyriečio/ buvo tenais važa /vežimai/ įėjo visi. Ašai ėjaū į Daną; buvau tuoj.Ašai ėjau į Buzą. Ten Laja /Luhith/ ėjo /sekė/ Arų valdovą.

V.Ėjo Karkar Gudūnas/Kutunas - Cutha/,ėjo Asa,Ašreva/Asher/ namas Ilų /Ilasa/. Karkar Gudūnai veja Amatą,Tryrą/Tyrą/ Sauduvą /Shadud/ ir buvę namai ėję /bebėgą/ Ra /Egipto/,Tyro, Ramuno /Rimmon/,Zajijaso,Ašrva;namas Ilų,Tyro,Ramuno įėjo Azotan.Tyres Sauva /Sheveh/ rujos/minios- gaujos/.

VI. Rankoje Menaso buvo Jasjiečiai /Jahas/.Tenai savieji sutiko.Veja Aralų eivį /valdovą/,Tyrą,Libaną,Keleimą/Keilą-Qilą/; Taburo /Tabor/ šauju kojas. Žuvo Vavąs dievų duota /pergalės/ dieną Karkatiečiams.Dėkui Baaliui /Balbuanru/.Aš paėmiau Arų eivą.

VII. Dėjau į Amątą /Ammata,Hammath/ Azarėjo /Jaser/ Tikrąjį tėvą valdovu. Kalrura /Callirhos/ žuvo.Dėkui Balbubui.Paimu Musavamą.Ėjau Azotan,Tyran.Dėjau/sudariau/ aš naują važą /karo vežimus/,jotį /ribose/Dota/Dothan/ Jajiečių /Yahas/, Dajanų /Dan/. Arkliai Dumujamų/Damaskiečių/ Sidonan veizėjo /žygiavo/.

VIII. Sidoniečių Jasa/Joshua/ buvo.Sidonas visas bėga į Jaan /Ya'nin/ ir pėsti ir jotis.Arą rita /stumia/ į kalnų Araro krantus. Jasa įėjęs buvo Geluvatan /Gelu - Gelil/. Galujiečiai nuėję į Dan,Kirų,Taan/Taanach/ ašai buvau ėjęs Aš šaunu /pamušu/ Daną,Eirų,Tasną./Eiruta -Beirut ?/.

IX.Nebuvo Ašvėje/Eshwa/ namo.Vietoje Jamiečių /Yemma/, Jasza /Jazer/,Eirų/Ericha/,Kualna/Calnech -Kullani/ buvo Tananutas /Taanach/,Janu/Ya'nin/ nebuvo.Java/Joppa-Yafa/ Šaunu priešą /šetoną/ Jasą,Daną, Eirų,Taaną,Veibų /Weiba - Oboth/.Veibų šaunu. Nuėjo šonu Eiruto /Beiruto ?/.

A n t r o j o   a k m e n s   į r a š a s

Jassva ėjo rankoje mano Ažajon ir buvo tuoj noriai ten buvo bebūnąs Veimų Luja su jotimi.Ten Ažajon buvoėjęsAraeiro Aras. Veibu,Ašružai /Ashur/,Trirana,Taruvanai die/vas/ pritarė: Žarają /Žara/padavė /atidavė/ Tyro rujai /miniai - gaujai/ Tenais važa /karo vežimai/ įėjo visa.

T r e č i o j o   a k m e n s   į r a š a s

Java,Rama/Ramah/,Avubų Luza/Bethel/,Jasa buvo ėjęs. Ra veizi /žiūri/tavo dvasia Jasa, buvo Ra,Tyras ne tas Buža. Jasa eiva /valdovas/ Ra šaukia,kur tasai bus /yra/.Jasava Ra šaukia,kur buvęs? Jassva revukyje bebūnąs.Jasavai Raa /Egipto/salutės /salos/ bus /priklausys/.

K e t v i r t o j o   a k m e n s   į r a š a s

Jasa buvo ėjęs ratu,varąs asilą /aža/ sūnaus Darajaro. Paėmęs Akisatą, Veibų, paėmė Ažajos vietas.

VIII

A K M E N Y S   I R   V I E T O V A R D Ž I A I

Araeiras. Yra žinomi trys miestai tuo vardu:1/ Aroer/kh,Sufra/ /Ara'ir/ yraAmonitų krašte ant Arnon upės kranto.Apie to miesto sustiprinimą rašo Moabitų karalius Mesa garsiame Moabitų akmens įraše /eilutė 26/. Aroeirą valdė laikinai Sirijos karalius Hazael /4 Kar.10,33/. Nuo karaliaus Salamono laikų /932 m.pr.Kr/ ikiIzraėlio karaliaus Achabo mirties /854/ Aroeiras priklausė Izraėlio karalystei.Dabar šie miesto griuvėsiai yra matomi, važiuojant vadinamu Romos keliu į pietus nuo Dibon.
2/ Aroer /'Ar'arah/ yra į vakarus nuo Mirusiųjų Jūros,Judejoje, apie22 mylios. Nuo Jeruzalės į pietvakarius bus apie 43 mylios.
3/ Panašiu vardu Ar,Ara yra žinoma moabų tvirtovė, apie 15 mylių į rytus nuo Mirusiųjų Jūros ir nuo pirmojo Aoeiro į pietvakarius apie už 12 mylių.[21/]
Nesa miestas buvo labai garsus senovėje.Hititų karaliaus sūnus /Piktano/ Anitas ir Kussarų karalius kovojo su Nesa,Zalpuva, Puruskanda,Salativara ir Hattusu. Visus nugalėjęs,Anitas padarė savo sostine Nesą. Kur tas miestas buvo, dabar nėra žinoma.[22/] Galėjo Nesa būti tarp Esna ir Ceila /žr.Jos.15,43/kaip karinė įgulos pilis,vadinama Nesob,o dabar - Neitę Nesib; ji yra į rytus nuo Beit Jibrin.[23/]
Muabų šalis yra į rytus nuo Mirusiųjų Jūros, pietinėje dalyje, tarp upės Arnon šiaurėje ir upelio Zared pietuose. Rytiniu šonu ji siejasi su Arabijos tyrais.
Kir,Qir moabų karalystės miestas-sostinė, apie 15 mylių į rytus nuo Mirusiųjų Jūros. Vėlesnisis laikais vadinosi Kir-Hazareth,o Galaan - Kalaan gali reikšti šalį Galaadą, ar miestą Gallirhoe /Zareth,Shahar/,prie pat Mirusiųjų Jūros, Amonitų krašte[24/]
Duma, Dumah ar Domeh,priskirtas Judui miestas /Jos.15,52/ į pietvakarius nuo Jeruzalės apie 25 mylios;Vulgatoješis miestas yra vadinamas Ruma.
Takes, Takoa pilis apie 10 mylių į pietus nuo Betleemo.
Jakes , Jaku, Yakiu,Yakin,dabartinis Cain yra į pietryčius nuo Hebrono, apie už 4 mylių.
Karkar tvirtovė ir karalystė ant Orontės upės krantų yra žinoma iš rašytų dokumentų jau XVI a. pr.Kr; priklausė hititams. Pietinę Karkar karalystės dalį Asirijos Sargonas vadino Amon.

ten vėliau įsigalėjo kanaaniečiai, o po 1.000 m.pr.Kr.,-aramajai.Egipto šaltiniai,atžymėdami Tothmes III ir Amenophis lV žygius Sirijon, pietinę jos dalį vadina 'Amu.25/

Padas,Phadaia,kar. Joakimo senelis.26/Žinomas yra ir kitas Pa - das, Ekrono karalius. Prieš jį sukilo piliečiai ir atidavė Padą Jeruzalės karaliui Ezechijui, o tas įkaitu jį atidavė Sennacheribui. Šis grąžino Padą į Ekroną apie 701 m.pr.Kr.27/ Įraše minimas Padas gyveno bent 150 metų pirmiau.
Ašvei,Eshwa,Eshtaol, kalnų pilis, apie 20 mylių į rytus nuo Azoto /Ashdod/ ir 14 m. į vakarus nuo Jeruzalės.
Madeja,Mateja,kh-el Medeiyneh, arba Mattana, pilis amonitų krašte, apie 10 mylių nuo Aroeiro.Vulgata vadina šią pilį Medaba. Amoritų kar. Sehon paėmė Madeją iš moabitų kartu su Hesebonu ir Dibonu /Sk, 21,29/.28/
Eizata,Ezata,Azotus,Ashdodh buvo stiprus pilistinų miestas. Žydai nepajėgė jo paimti.Azotiečiai, apgalėję žydus, paėmė jų Sandoros skrynią ir padėjo laikinai Azote pas savo stabą Gagoną.29/
Tikva,Tequa,Tekoa kalnų pilis Judejoje, apie 5 m. į pietus nuo Betleemo,Karalius Roboamas /932-917/ pilį sustiprino.30/
Jarari,Jarrik,Jericho,Eriha,dvi skirtingos,bet greta esančios pilys.Iš Jeruzalės vingiuotu keliu vykstant -25 mylios, oru - 18 mylių, netoli Jordano upės.
Panašiu vardu,Jaras, yra žinomas egiptietis,kurs vedė žydo Sesano dukterį ir tapo šeimos galva /~~IPKĀŽ~~ 1 Par.2,34/.
Be to, žinomas yra tarp Semeron ir Bethleemo esantis miestas Jerala, kurs priklausė Zabulono vaikams /Jos.19,15/.
Dumatas,Dumatos,Duma,Dumah ar Domah,o Vulgatoje - Ruma, yra į pievakarius nuo Hebrono,tarp Gazos ir Mirusiųjų Jūros apie 28 m. į abi pusi.31/
Musa,Muža,Mesa,Mesha - Dibono kunigaikštis.Dibono arba Dimono miestas yra apie 4 mylios nuo Arnono upės ir Araeiro miesto. Tokiu pat vardu vadinosi vienas Kalebo sūnų /1 Par.2,42/. Mesha, moabų karalius, mirus Izraėlio karaliui Achabui /834 m/, sukilo prieš Izraėlio karalių, atsisakė mokėti duokles ir išsikovojo nepriklausomybę /4 Kar.3,4/. Savo žygius jis surašė į vadinamą "moabų akmenį"32/.
Jaku,Yakin,Cain yra netoli Hebrono.
Lurajaru galima skaityti ir Kirjaru , ir šis vadinosi taigi Kirjath-jearim, Qiryathayin /T,el-Asher / pilis.Ją paėmė moabai 853 m.pr.Kr., sukilus karaliui Meshai.33/
Duta,Dotai, Y.Dotha,Dothan,Dothain miestas buvo apie 9 mylios į šiaurės vakarus nuo Samarijos.34/
Durva,Dor, to vardo miestas ir karalystė buvo prie Karmelio

kalno. Dor buvo garsus senovėje pajūrio mistas,

Šera,Saron,Shahron slėnis ir miestas buvo į pietus nuo Durvos-Dor karalystės.35/

Sedum,Saida, Sidon - viduržemio jūros miestas ir karalystė.36/

Jaaan,Yanūmosh yra į rytus nuo Tyro apie už 10 mylių.Tuo pat vardu buvo pilis į vakarus nuo Jordano; nuo Zareto į vakarus už 11 mylių.

Sedaru - Sidoniečių.

Dutsa,Dothan buvo šiaurės Samarijoje.

Neanla, Nein,Nain pilis į pietus nuo kalno Tabor,pusė mylios.37/

Žuvaru,Juvaru,Žereji,Jaresh,Gerasa yra Gileado krašto pilis, apie 20 mylių į rytus nuo Jordano.38/

Trira, Triras, Tyras,Tyro,Tsor - garsus pajūrio karaliaus miestas, į šiaurę nuo Azoto už 27 mylių ir į pietus nuo Sidono už 20 mylių.39/

Den,vėliau vadinamas Lechem, Laish,yra už 30 mylių į rytus nuo Tyro miesto.

Buža,Bužu,Buzi - gentis Arabijoje.40/

Luia,Luith, moabų miestas.41/

Aru,'Arah upelis Sharono slenyje,Taip pat moabų miestas Aru,Ar.

Veiku, Weiba, pilis į pietus nuo Mirusiųjų Jūros.

Gudunas arba Kutumai buvo vadinami kolonistai iš Samarų Guduos atkelti iš miesto Cutha /ties Babilonu/ į Samariją, kai iš čia buvo išvaryti žydai belaisvėn /4 Kar. 17,24/.Žr. Catholic Bibl. Encyclop, p. 251.

Karkar tvirtovė ir karalystė ant Orontės upės krantų.Čia buvo didelis tautų mūšis.42/

Asa, Judo karalius /913 - 873/.

Ašrava,Ashur,Asher giminės valdomas pajūris tarp Dor ir Tyro, pradedant upe Litas ir baigiant pietuose upeliu Zerga.

Ilu, Ila pilis yra į šiaurę nuo Jeruzalės, apie 8 mylios.

Amata, Ažata,Azotus,Ashdodh karališkas miestas prie Viduržemio jūros.43/

Sauduva,Shadud,Sarid pilis prie Ezdraliono slėnio.

Ra,egiptiečių saulės dievaitis.Tuo trumpu vardu buvo vadinami ir Egipto karių pulkai.

Ramuma, Rimmom, Rammum,Rama pilis Beniamino žemėje,pakeliui iš Jeruzalės į Bethel,netoli Gabaos.44/

Zaaiasa, Zajijo, Izajijo.45/

Aralu, Aru, Ar pilis prie Arnon upės,moabų krašte.45/

Jasei, Jahas,Yahas šiaurės Moabe;izraelitų karo stovyklos vieta 853 m. pr.Kr,jų kovoje su karaliumi Mesha.

Lubamu ,Lebanon,Libanus kalnai Sirijoje tęsiasi apie 95 mylias. Jie sudarė senovėj Israelitų valstybės šiaurinę ribą.47/

Kelumu,Keila,Qila,Keilah pilis buvo į pietvakarius nuo Jeruzalės apie 14 mylių.48/

Karkataa, karkariečių. Karkar tvirtovė buvo ant Orontės upės kranto, apie 25 mylios nuo Hamath'o.49/

Balbubuanru, Baalbek,Baalgad pilis prie Libano kalnų,į rytus nuo Byblos uosto.50/

Amata,Amath.Sirijos miestas Emath, buvo stipri karalysstė Orontės upės slėnyje.51/

Ažaraei.Jazer,Gezer pilis į pietus nuo Gileado Amato, apie 15 mylių nmmx ir Zaraei,Zareitan pilis buvo į vakarus nuo Jordano upės, apie 10 mylių nuo Amato ir Jazero.

Kalrura,Callirhoe, Zareth,Shahar,Zarat buvo amoriečių krašte pilis prie Mirusiųjų Jūros.52/

Nusavama,Musavam, Kh.el - Musheirafeh, Misrephoth-maim,pajūrio pilis į šiaurę nuo Karkar upelio.

Duta,Dothan,Dothain yra Samarijos šiaurėje.53/

Dumujanu, Damascus, Damaskhumas, Damas.54/

Sedaru Jasa, sidoniečių Jasa,Jason, Joshua.

Geluvataa,Geluva,Gelu,Gelil Ha-Goim karalystė buvo tarp Karmelio kalnų ir Jordano upės.55/

Dana, Daan ,Dan, Tyro karalystės į rytus labiausiai išsikišusi pilis.56/

Kiru,Kriha pilis greta Erico,Jericho,į mylią atstu.

Eirutaan,Eirutan,Beirut,Berytus,aramajų karalystė, į pietus nuo Baalbek.57/

Jamaei,Jamnia,Yeb,Jabneel, pilis pajūryje tarp Azoto ir Jopės 58/

Jaaža,Jazer,Jerash,Gazer,Gerasa amonitų miestas į šiaurę nuo Mirusiųjų Jūros apie 18 mylių.59/

Kuala, Kullani,Calneh,Kalno,Calano yra ties Aleppo miestu.60/

Tananutaa,Taanach,Ta'annak pilis prie upelio Zerga,

Jaanu,Jānu, Ya'nin,Neiel pilis į rytus nuo Acco apie 10 m:61/

Java,Yava,Yafa,Joppa, pajūrio tvirtovė,35 mylios nuo Jeruzalės.Dabar vadinasi Jaffa.62/

Šuvai, Shuweilat pilis apie 10 mylių nuo Beiruto.63/

Jasava, Josaphat, Juozapatas, Judo karalius /873-849 m.pr Kr./

Ažaja,Asiongaber,Tell rl-Kheleifeh, miestas Raudonųjų Jūrų krante, šiaurinėje Akaban ilankos dalyje,ties Ailath Klathu,64/

Luja, moabų miestas Luith saugojo kalnų kelią iš Moabų karalystės į Jordano slėnį.65/

Aras, Arociro Aras, Karkiemio karalius; jo rankoje Jasava-Jozapatas ėjo Ažajon.
Veibu, Veiba ozė; Izraelitų stptis iš Kades į Moabų lygumą. /Sk.21,10. 33,43../66/
Ašruža, gal tai Azor miestas, Judo karalystės pietuose ties Kades ir Edomu; bet gali reikšti ir Asher giminės valdomą pajūrį.
Trirana, Tyrano, Tyro, pajūrio miestas. Žr. išnašą nr. 39.
Taruvana, Tuvana, Tyana – hititų valstybės sritis su trimis miestais: Tuvanuva, Tuna ir Upisna. 67/
Avubu, Oboth. 68/
Luža, į vakarus nuo Bethel, kanaaniečių miestas. 69/
Liva, žygūnas, rikis, viršininkas.
Darajara, čia gali būti vieno ar dviejų asmenų vardai. Vienas Dara yra buvęs Zaros vaikaitis, kitaip vadinamas Dorda/3 Kar. 4,31/, o Jara, Achazo sūnus, kitaip buvo vadinamas Joeda /1 Kar. 8,36/. Nežinia, apie kokį Darajarą kalba šis tekstas.
Akimeta, Achis, Akis, Getų karalius, pas kurį du kartu buvo atbėgęs Dovydas, panašiai vadinosi. 70/

IX I Š N A Š O S

1 The Story of the Bible, Wise & Co. New York, 1950, p 182. Jų pirmas valdovas, PAMBA, gyvenęs apie 2,750 m. pr. Kr.
2 National Encyclopedia V. p. 277
3 The Story of the Bible, p. 182
4 Prof. Hrozný. Les Inscriptions HittitesHieroglyphiques 1933, Praha, p. 15: "il est tres possible que ce peuple n'ait pas eu de nom a lui; mais il se peut aussi qu'on decouvre un jour son nom".
5 O.R. Gurney, The Hittites, London, 1952, p. 218-232.
6 The Story of the Bible, p. 182
7 O.R. Gurney, op.c. p. 29
8 Pr. Hrozný, Code Hittite, I, provenant de L'Asie Mineuvre /vers 1350 av, J.C./ Paris, 1922
9 Prof. Hrozný, Code Hittite, I p. '7, nr. 16, Lotynų raidėmis perrašo hititų tekstą: tak-ku GALU.URU.LU-an EL.LAM ku-iš-ki da-šu-va-ah-hi na-aš-na K/A/ + U/D//S/U la-a-ki. Jis verčia: "Si une PERSONNE LIBRE quelqu'un /noh/ blesse ouSES DENTS ilf fait tomber". Imant tekstą, atrodo, tiksliau būtų versti: "Jei kas laisvam žmogui išmuša akį /iškidasuva ahhi/ su ješmu, pražudo /savo/ akį".

10 Lietuvių Enciklopedija, 8, p.276.Story of the Bible 182 p.
11 Žr.Carchemish,Part I,London,1914,plate A.6:devintosios eilutės pabaiga. Įrašo kalėjas, norėdamas pasakyti, kad mirė ar žuvo tą dieną, kurią važiuota į Šuvajį,- vietovė apie 10 m. į pietus nuo Beiruto, nukalė pilno šuns vaizdą ir pridėji 1.
12 Fr.Hrozný, Les Inscriptions Hittites Hierogliphiques, Praha, 1933.
13 David Diringer,The Alphabet, New York,1948,p.96,fig.50. I.J.Gelb, Hittite Hieroglyphs, 1931, p. 84-85.
14 Prof.Fr.Hrozný yra buvęs Kaune ir skaitė Universitete hititų giminystės su lietuviais klausimu paskaitą, bet klausytojai nebuvo pasiruošę tą tiesą priimti ir paskaita jo buvo paskaityta kaip jauno profesoriaus svajonė.
15 Pas mane yra keletas tokių laiškų.Štai vieno,rašyto 1957 m. dalis:AŠRA DO LA IEVUKI KADTAMSTU GALI PASIUSTI ARKIVJUR GIEA MATULEWICIAUS KNIGUTIIEIE TUTIAMGLIESKE SKAITYTI WIENU-...
16 Karkiemio vardo išsami studija yra Britų Muziejaus leidinyje CARCHEMISH, I. London,1914
17 O.R.Gurney, op.c. p. 40-41.
18 O.R.Gurney,op.c. p. 110
19 O.R.Gurney, op.c. p.44. Verta pastebėti,kad Hamworth,History of the World,p.1770, klaidingai rašo,jog kovoje prie Karkar buvo buvęs Izraėlio karalius Achabas, kovodamas prieš asiriečius. Iš tikrųjų, jis buvo metais pirmiau Ramoth-Galaade,kovodamas prieš Sirijos karalių./Žr.3 Kar.22,35. Palyg.The Biblical Encyclop.,Wagner,1955-6,New York. p.612/.
20 Benhadad II. Žr. A Catholic Commentary on Holy Scripture, Thomas Nelson & Sons,Ltd,. London,1953.p.90.
21 Du Aroeirai yra paminėti Jošuės knygoje:1/ "Mošė davė tėviškę Rubeno sūnų giminei pagal jų šeimas,Jų plotas buvo nuo Aroeiro, esančio Arnono upelio krante, to upelio slėnio viduryje,visa lyguma, kuri tęsiasi Medabos pusėn./Jož.13,15./ 2/ 2iki Aroeiriui, kurs yra ties Raba." /Jož.13,25/. Aroeiras yra minimas Tell-el-Amarnos 256 laiške,25 eil. Ši pilis raštuose kartais yra vadinama Adada /Jos.15,22/, kartais Aroeru.
22. O.R.Gurney, op.c. p.19. Atrodo, kad p.Gurney padarė klaidą, atkeldamas Anito kovą už Nesą į apie 1300 m.pr,Kr., kai po jo valdęs senąją hititų karalystę Tudhaliyas I 1740- 1710m pr.Kr. /Žr. to veikalo p.216/.
23 The Catholic Biblical Encycl. p. 770.
24 Galaado krašte buvo ir kai kurie kiti įraše minimi miestai: Gadara, Pella, Jerash,Amman arbaRabbath-Ammon, amonitų sostinė; Mahanaim,Ephron,Jegbaa,Jazer,Bethnemra,Ramoth-Galaad ir kiti.

25 Encycl. Brit.,1914, 21,p. 716.Prie Karkar buvo didelis tautų mūšis 853 m. pr. Kr.
26 "Joakimas buvo dvidešimt penkerių metų, kai pradėjo karaliauti Jeruzalėje; jo motina buvo Padajo duktė vardu Zebida iš Rumos, 4 Kar. 23,26."
27 Marston, The Bible Comes Alive, p.122.
28 Madeja valdė moabai karaliaus Roboamo /932-917/ laikais,bet Izraelio karalius Baasa atsiėmė ir buvo jo valdžioje iki 854 m.pr.Kr.Naujas krikščioniškas Madabos miestas buvo įkurtas 1880 m. 16 mylių nuo Jordano upės įtakos į Mirusiųjų Jūrą. Čia 1896 m.buvo atkastas Palestinos mozaikinis žemėlapis.
29 Jos.13,3; 1 Sam.5,1 ir toliau. Judo karalius Ozias /789-740/ paėmė Azotą ir nugriovė jo sienas.Sargonas II paėmė Azotą 711 m pr.Kr. /Isa. 20,1/.
30 Vulgata rašo: Thecue /2 Par.11,6 /.Čia gyveno garsus Dovydo karys Hira /2 Sam. 23,26/. Tikvoje buvo pranašo Amos tėviškė. Babilono nelaivei pasibaigus,Tikvos piliečiai padėjo atstatyti Jeruzalę /2 Esdr.3.5./ Tikvos tyrlaukiuose Dievas išgelbėjo Judo karaliaus Jozapato/Jąsavo jėgas nuo jungtinių amonitų, moabitų ir edomitų karo jėgų /2 Par. 20,20/.
31 Duma,Dumah galėjo reikšti ir Izmaėlio sūnaus palikonį; Dumu gentis gyveno pietų Arabijoje /Pr.25, 14; 1 Par.1,30/.
32 Karaliui Meshai nugalėti pasitelkė Izraėlio karalius Joram /853-842// Judo karalių Jozapatą /873-849/ ir Edomo karalių. Žygis buvo daromas 853-2 m.pr.Kr.Jungtinės jėgos neturėjo vandens.Moabai staiga juos puolė, bet buvo atblokšti ir pabėgo tvirtovėn Kir /dabar el-Kerak/.Žydai apgulė tvirtovę.Kai pasidarė beviltiška padėtis Meshai,jis viešai ant miesto sienų, darydamas stabui Chamos /Kemosh/ kruviną auką, užmušė savo vyriausįjį sūnų.Izraelitai labai pasipiktino ta žmogžudyste, atsitraukė nuo Kir ir sugrįžo namo /4 Kar.3,6-27/.
Meshos karaliaus paminklinis akmuo buvo surastas 1868 m. senovės moabitų mieste Dibone.Rado vokietis misijonierius F.A. Klein.Tas bazaltinis akmuo yra dabar Louvre muziejuje,Paryžiuje./Cath. Bibl. Encycl. p. 719/.
33 Jer. 48,1; Ez. 25,9. Yra manoma, kad ten, kur dabar yra griuvėsiai, vadinami Kureiyat, į šiaurę nuo upės Arnon ir apie dviejų su puse m į pietus nuo Atoroth, yra buvusi Kirjarų pilis. Cath.Bibl.Enc. 208 p. Kirja-tharba - javų sandelis -yra apie 20 mylių į pietvakarius nuo Jeruzalės.
34 Cath.Bibl.Enc. p.284. Čia atvedė pranašas Eliziejus,Dievui padedant, Sirijos karius pas Izraėlio karalių ir paliepė juos pavalgydinti ir išsiųsti pas savo valdovą /4 Kar.6, 13/.

Naujosios žinios apie Dothan tilpo "the Chicago Daily Tribune" birželio 16 d. 1958 m.part I p,14. Wheaton kolegijos prof. archeologas Dr,Juozas FP-Free atkąsė 1958 m.pavasarį Dothan miestą.Surądo, kad vienas po kitam toje vietoje buvo 15 miestų tarp 3,000 m.pr.Kr. ir 1,200 m. po Kr. Toje vietovėje dirbo prof. Free penkerius metus.Tąrp radinių yra 13 pėdų storio siena iš apie 3,000 m.pr.Kr, ir rado 96 didžiulius indus,kuriuose buvo laikomas alijus ir javai, mokesčiais sumokėti. Dothan yra apie 60 mylių į šiaurę nuo Jeruzalės. Tose vietose buvo parduotas patriarchas Juozapas savo brolių į Egiptą apie 1850 m.pr.Kr. Tūkstantį metų vėliau ten gyveno pranašas Eliziejus/850/.

35. Sharon slėnis ir lyguma yra tarp Viduržemio jūros,Karmelio ir Samarijos kalnų ir miesto Jopės; turi apie 50 mylių ilgio ir 9 m. pločio.Saron mieste Jozuė užmušė jų karalių /Jos.12,18/. Yra kitas miestas Sharon arti Galaado ir Basan/1Par.5,16/.

36. Sedun. Sidon buvo irgi vadinamas Tsidhon, pajūrio miestas, apie 20 mylių nuo Tyro,Jis yra minimas Tell-el-Amarnos raštuose/apie 1,400 m, pr.Kr./ Josues laikais jis buvo didelis miestas/Jos.11,8; 19,28/. Egipto valdovai: Seti I /1319-1301/ ir Ramsesses II /1301 - 1224/ buvo pavergęs Sidoną, bet prie Ramsseses III /1195-1164/ atgavo laisvę. Sidono karalius Ethbaal duktė Jezabelė ištekėjo už Izraelio kar.Achabo /876-834/. Asirijos kar.Assurnasirabal II /883-860 m.pr.Kr./ buvo lakinai pavergęs Sidoną.Garsaus mūšio metu /854-3/ prie Karkar, jis priklausė Asirijai. Žr.Cath.Bibl.Enc. p.1006.

37.The Story of the Bible, 1950, New York,I,p.304.

38 Yra kita Zuvaru,Zorah,Sar'a vietovė,-tai garsaas Samsono gimtinė,Sorak slėnio šiaurinėje dalyje /Teis.13,25/,greta Eshtool-Eshana, pasibaigus Judėjos kalnams, apie 15 mylių nuo Jeruzalės.

39. Tyras buvo įkūrtas,anot Heredoto, apie 2,750 m.pr.Kr. Vienuoliktame šimtmetyje pr.Kr. pasidarė jis pajūrio karalysčių - miestų vadas.Jo klestėjimo metas buvo XI-IX a. Tyro karalius Hiras padėjo kar. Dovydui /1012-972 m.pr.Kr./ ir jo sūnui kar. Salamonui /972-932/ statyti Jeruzalėje šventovę ir karaliaus rūmus. Bet IX a. jis jau mokėjo duoklę Asirijai.Tyrą paėmė Sargonas II /721-705 m.pr.Kr./ Cath.Bib.Enc. p.1103.

40.Buzi buvo pranašo Ezechiėlio tėvas /Ez.1,3/. Tuo vardu buvo ir miestas.Žr. Pr.22,21; Jer. 25,23.

41. Luia buvo netoli kalno Nebo, apie 10 mylių nuo Mirusiųjų jūros. Pal.Iša. 15,5; Jer. 48,5.

42. Tai įvyko 853 m. pr.Kr.

43.Daug žinių apie Azotą duoda The Story of the Bible,1950, New York, III,p. 923.
44. Izraėlio karalius Baasa /911-888 pradėjo stiprinti Ramą, Bet į jo karalystę įsiveržus Sirijos karaliui Benadadui,nebaigė darbo /3 Kar.15,17/. Kur buvo toji Rama, nėra tikrų žinių.
45.Pranašas Isajas gimė Jeruzalėje,rodos,765 m.pr.Kr.; tad čia yra kitas asmuo minimas panašaus vardo.
46. Graikai Arą vadino Areopolis; paskui vardas buvo pakeistas į Rabbath-Moab,o dabar - Khirbet er-Rabbath. Jis yra 14 mylių į pietus nuo upės Arnon.Cath.Enc.Bib. p. 83.
47.Catholic Bibl. Encycl. p.633.
48.Kai pilistinai puolė Keilą, Dovydas su 400 vyrų juos nugalėjo ir išgelbėjo miestą.Karalius Saulius tai sužinojęs,tikėjosi sugauti Dovydą Keiloje,bet jam tai nepavyko /1 Sam.23 sk./
49. The Story of the Bible, I, p.366
50.Baalgad pilis buvo prie kalno Hermon,/Jos. 13,5/. Bet čia atrodo,bus dievaičio Baalio malonybinis vardas.
51. Amatas yra daug kartų minimas šv.Rašte.Jo karalius Irkulinis,Damasko karaliaus sąjungininkas,padedant Izraėlio kar. Achabui, pasipriešino Asirijos kar.Salmanasarui II prie miesto Karkar, bet buvo ano nugalėti.Cath.Bibl.Enc. p.318.
To pat vardo miestas buvo Gileado krašte ir kitas - prie Galilejos jūros.
52.Callirhoe taipgi vadinosi Kirioth,Cariathiaria; yra minimas Pr, 14,5. Manoma, kad jis buvo ten,kur dabar yra Kureiyat griuvėsiai,į šiaurę nuo Arnon upės dvi ir pusė mylios.Cath. Bibl.Enc.p. 208;The Stàry of the Bible II,p.438.
53. Patriarchas Juozapas surado bandas ganančius brolius Dothaine. Pr.37,17: Cath.Bibl.Enc. p.284.
54. The National Encycl. New York,1934,p.498 turi žemėlapį, kur Damaskas senovėje buvo vadinamas Damas, vėliau Dimeshk esh Shan. Čia buvo stipri Sirijos karalystė.
55. Giloni, Khirbet Gala pilis yra 5 mylios į šiaurės vakarus nuo Hebrono. Cath.Bibl.Enc. p. 394.
56. Taan galėjo būti ir Taanach,Thanach pilis, kurią mini Egipto Thutmosis III/1469-1436 m pr,Kr./ tarp Kanaano miestų,Ji yra 5 m.į pietryčius nuo Mageddo,Esdraliono slėnyje. Dabar vadinasi Tell Ta'annak, Cath.Bib,Enc. p. 1072.
57.Cath.Bib.Enc. p. 162.
58.The Story of the Bible,III,p.923.
59.Jaaza,Gerasa,Jarash turi graikų turgavietės liekanas,56 akmeninius stovinčius šulus.The Story of the Bible II,p.796.

60. Kalna-Calneh paėmė Theglath Phalasaras III 740 m.pr.Kr. Pranašas Amos tą miestą vadina Chalone /Amos 6,2./ Catholic Bibl.Enc. p. 189.
61.Yanum,Janoe yra į pietryčius nuo Sichem. Kita pilis Yanuh yra į rytus nuo Tyro.Ją paėmė Theglath-Phalasaras /4 Kar.15,29; Cath.Bibl.Enc. p.533.
62. Jaffa,Jopes miestą mini Thutmosis III /apie 1400 m. pr.Kr./ kaip mokantį duoklę Egiptui. Iš čia pranašas Jonas sėdo į laivą, plaukiantį į Tarsą, kad nereikėtų vykti Ninivon /Jon.1,3/.
63. Šuvai,Shuweilat,Shunam yra į pietus nuo Taboro kalno. Kai karalius Saulius /+ 1012 m.pr.Kr./ su savo kariais buvo Gilbojoje,pilistinai nepastebimai sutraukė savo jėgas į Shunam sodus,/1 Sam.28,4/. Žr.The Story of the Bible I,p.363;A Companion to Scripture Studies by J.E.Steinmueller,New York,1952, p.306.
64.Žydai buvo užėmę Asiongaberį /Ažają/,keliaudami tyrais, /Sk.33,35/. Dovydas, nugalėjęs edomiečius,savo valdžion paėmė šį uostą,/2 Sam. 6,14/. Saliamonas,padedamas finikiečių,Pastatė uoste laivyną plaukti aukso parvežti iš Ophiro./3 Kar.9, 26/. Jozapatas /873-849/,padedamas Izraelio karaliaus Achazijo /854-853/, paruošė uoste laivus prekybai su Ophiru, bet vetra sudaužė laivus,/3 Kar.22,49/. Saliamonas turėjo greta uosto vario liejiklas. Cath.Bib.Enc. p. 119.
65. Cath.Bib.Enc. p.783.
66. Sir G. Adam Smith teigia, jog suradęs Oboth /Veibą/ į rytus nuo Edomo.Žr.Cath.Bib.Enc. p, 783.
67. O.R.Gurney, op.c. p.41
68. Cath.Bibl.Enc. p.783 kalba apie Izraelitų stotį,einant į Mosbą, el-Weiba.
69. Jos. 16,2.
70. Akis karalius; žr. 1 Sam,21,10;27,1;3 Kar. 2,39.